

Օտարերկրացիների մասին օրենսդրության հիման վրա ազատազրկված օտարերկրյա քաղաքացիներ

*Քաղվածք 7-րդ Ընդհանուր գեկույցից,
Տպագրված 1997թ*

Ա. Նախնական նկատառումներ

24. ԽԿԿ-ի պատվիրակությունները իրենց այցելությունների ժամանակ հաճախ հանդիպում են օտարերկրացիների մասին օրենսդրության հիման վրա ազատազրկված օտարերկրյա քաղաքացիների (այսուհետև՝ «ազատազրկված ներգաղթողներ»), որպիսիք են՝ անձինք, ում արգելված է մուտք գործել տվյալ երկիրը, անձինք, ովքեր մուտք են գործել երկիր անօրինական ճանապարհով և հետագայում հայտնաբերվել են իշխանությունների կողմից, անձինք, որոնց երկրում մնալու թույլտվության ժամկետն անցել է, քաղաքական ապաստան որոնող անձինք, որոնց ազատազրկումը իշխանություններն անհրաժեշտ են համարում և այլն:

Հաջորդ բաժիններում նկարագրվում են այն հիմնական խնդիրներից մի քանիսը, որոնցով զբաղվում է ԽԿԿ-ն նման անձանց կապակցությամբ: ԽԿԿ-ն հույս ունի այս միջոցով ազգային մարմիններին հստակորեն և ժամանակին պատկերացում տալու ազատազրկված օտերարկրացիների հետ վարվելու իր հայացքների մասին և, ավելի լայն առումով, նպաստելու այդ կարգի ազատազրկված մարդկանց հետ կապված հարցերի քննարկմանը: Կոմիտեն հավանությամբ կընդունի Ընդհանուր հաշվետվության այդ մասին վերաբերող դիտողությունները:

Բ. Ազատազրկված անձանց պահելու համար նախատեսված հիմնարկները

25. ԽԿԿ-ի պատվիրակությունները իրենց այցելությունների ժամանակ հանդիպել են ազատազրկված տարբեր պայմաններում գտնվող ներգաղթողների հետ՝ սկսած երկիր մուտք գործելու կետերում հատուկ տեղերից մինչև ոստիկանական բաժանմունքների խցերը, բանտերը և ներգաղթողներին պահելու հատուկ կենտրոնները: Ինչ վերաբերում է երկիր մուտք գործելու մերժում ստացած անձանց՝ օդանավակայանների տարանցիկ և «միջազգային» գոտիներում տեղավորելու ավելի կոնկրետ դեպքերին, ապա այդպիսի մարդկանց իրավական դրությունը որոշ տարաձայնություններ է հարուցել: Կոմիտեն

բազմիցս բախվել է այն փաստարկներին, իբր այդ մարդիկ «ազատագրված չեն», քանի որ նրանք կարող են ուզած ժամանակ լքել գոտին՝ նստելով իրենց ընտրած ցանկացած միջազգային երթուղու ինքնաթիռ:

Իր կողմից ԽԿԿ-ն միշտ այն դիրքորոշումն է ունեցել, որ տարանցիկ կամ «միջազգային» գոտում գտնվելը հանգամանքներից կախված կարող է ազատագրվում նշանակել Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ (I) (f) հոդվածի իմաստով, և հետևաբար այդ գոտիները ենթակա են Կոմիտեի մանդատին: Ամուտուրը ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով 1996թվի հունիսի 25-ին մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի ընդունած դատավճիռը կարող է դիտվել որպես այդ դիրքորոշման հաստատում: Այդ գործում, որը վերաբերում էր ապաստան փնտրող և Փարիզի Օռլի օդանավակայանի տարանցիկ գոտում 20 օրով կալանքի տակ առնված չորս անձանց, դատարանը հայտարարել է, որ «այն փաստը, որ ապաստան փնտրող անձինք կարող են կամավոր կերպով թողնել երկիրը, որտեղ նրանք ուզում են ապաստան ստանալ, չի կարող բացառել ազատության սահմանափակումը ("atteinte")...», և վճիռ է ընդունել, որ «դիմողներին տարանցիկ գոտում պահելը ... կրած սահմանափակումների լույսի ներքո գործնականում հավասարեցվում է ազատագրվման»:

26. **Մուտքի կետերում պահելու տեղերը** հաճախ ճանաչվել են որպես պահանջներին չհամապատասխանող, հատկապես՝ երկար մնալու համար: Այսպես, օրինակ, ԽԿԿ-ի պատվիրակությունները բազմիցս հանդիպել են դեպքերի, երբ մարդկանց երկար օրեր պահել են օդանավակայանի վատ հարմարեցված սրահներում: Միանգամայն ակնհայտ է, որ այդ մարդկանց համար պետք է ստեղծեին քնելու պատշաճ պայմաններ, ապահովեին իրենց իրերից, համապատասխանորեն սարքավորված լոգարանից ու զուգարանից օգտվելու հնարավորություն, ինչպես նաև թույլ տային ամեն օր զբոսնելու մաքուր օդում: Բացի այդ, նրանց համար պետք է ապահովեին սնունդ և անհրաժեշտության դեպքում բժշկական օգնություն ստանալու հնարավորություն:

27. Որոշ երկրներում ԽԿԿ-ի պատվիրակությունները հանդիպել են դեպքերի, երբ ներգաղթողները երկար ժամանակ (շաբաթներ, իսկ որոշ դեպքերում՝ ամիսներ) կալանքի տակ են պահվել **նստիկանական բաժանմունքներում** և միջակ նյութական պայմանների հետևանքով զրկված են եղել որևէ գործունեությունից ու երբեմն ստիպված են եղել ապրելու հանցագործության մեջ կասկածվողների հետ նույն խցերում: Այդպիսի իրավիճակը չի կարելի արդարացնել:

ԽԿԿ-ն ընդունում է, որ ազատագրված ներգաղթողները որոշ ժամանակ ստիպված կլինեն անցկացնել սովորական **նստիկանական բաժանմունքում**: Սակայն այնտեղի պայմանները հաճախ, եթե ոչ միշտ, երկար մնալու համար հարմարեցված չեն: Հետևաբար, ազատագրված ներգաղթողներին այդպիսի հիմնարկներում պահելու ժամկետը պետք է հասցվի բացարձակ նվազագույնի:

28. Երբեմն Կոմիտեի պատվիրակությունները հանդիպել են ազատագրված ներգաղթողներին **բանտերում** պահելու դեպքերի: Եթե նույնիսկ այդպիսի հիմնարկներում պահելու պայմանները համապատասխան են, որը միշտ չէ, որ այդպես է, Կոմիտեն այդպիսի մոտեցումը հիմքից արատավոր է համարում: Բանտը, ըստ

բնորոշման, հարմար տեղ չէ այն մարդուն պահելու համար, որը ոչ դատապարտված է, ոչ էլ կասկածվում է քրեական օրինախախտության մեջ:

Պետք է ընդունել, որ որոշ բացառիկ դեպքերում, երբ ազատազրկված ներգաղթողի կողմից բռնություն գործադրելու հավանականություն կա, կարող է արդարացվել նրան բանտում պահելը: Բացի այդ, ստացիոնար բուժման անհրաժեշտության և այլ հարմար բուժական հիմնարկ չլինելու դեպքում ազատազրկված ներգաղթողին, հնարավոր է, ստիպված լինեն տեղավորել առողջապահության բանտային ծառայությունում: Սակայն այդպիսի կալանավորվածները պետք է մյուս ազատազրկվածներից առանձին պահվեն, անկախ այն բանից, դրանք կասկածյալներ են թե դատապարտյալներ:

29. ԽԿԿ-ի տեսակետից, այն դեպքերում, երբ օտարերկրացիների մասին օրենքների հիման վրա երկար ժամանակով ազատազրկումը անհրաժեշտ է համարվում, արգելանքի տակ վերցվածները պետք է տեղավորվեն **կենտրոններում, որոնք հատուկ նախատեսված են այդ նպատակի համար**, տրամադրում են այդ մարդկանց իրավական վիճակին համապատասխան նյութական պայմաններ ու ռեժիմ և համալրված են համապատասխան որակավորում ունեցող անձնակազմով: Կոմիտեն ուրախ է նշելու, որ Կոնվենցիայի Կողմերը հետևում են այդ մոտեցմանը:

Ակներև է, որ այդպիսի կենտրոնները պետք է տրամադրեն համապատասխան կահույքով, մաքուր և բարեկարգ ապրելատեղ, որը բավարար բնակտարածություն կապահովի տվյալ քանակի անձանց համար: Բացի այդ, անհրաժեշտ է հոգ տանել ապրելատեղերի ձևավորման և տեղադրման մասին՝ ըստ հնարավորին բանտային միջավայրի տպավորություն ստեղծելուց խուսափելու համար: Ինչ վերաբերում է ռեժիմով թույլատրելի գործունեությանը, ապա դա պետք է ներառի մաքուր օդում գտնվելը, հանգստի սենյակից, ռադիոյից ու հեռուստացույցից, թերթերից ու ամսագրերից, ինչպես նաև հանգստի մյուս միջոցներից (սեղանի խաղերից, սեղանի թենիսից) օգտվելը: Որքան ավելի երկար է անձանց ազատազրկման ժամկետը, այնքան ավելի զարգացած պետք է լինեն գործունեության առաջարկվող ձևերը:

Ազատազրկված ներգաղթողներին պահելու կենտրոնների անձնակազմի վրա հատուկ խնդիր է ընկնում: Նախ՝ անխուսափելիորեն կլինեն լեզվական անջրպետից ծագող հաղորդակցական դժվարություններ: Երկրորդ՝ ազատազրկվածներից շատերը դժվարությամբ կընկալեն ազատազրկման փաստը, մանավանդ որ նրանք չեն կասկածվում որևէ քրեական օրինախախտման մեջ: Երրորդ՝ տարբեր ազգերի կամ էթնիկական խմբերի պատկանող ազատազրկված անձանց միջև լարված հարաբերությունների առաջացման վտանգ կա: Ուստի Կոմիտեն բարձր է գնահատում, երբ այդպիսի կենտրոններում հսկողություն իրականացնող անձնակազմը խնամքով ընտրվում և համապատասխան պատրաստություն է անցնում: Միջանձնական հաղորդակցման լավ զարգացած հատկություններ ունենալու հետ միասին տվյալ անձնակազմը պետք է ծանոթ լինի ազատազրկված անձանց մշակույթի առանձնահատկություններին, համեմայն դեպս, գոնե որոշ աշխատակիցներ պետք է ունենան համապատասխան լեզվական պատրաստվածություն: Բացի այդ, անձնակազմը պետք է սովորած լինի ճանաչել ազատազրկված անձանց մեջ ի հայտ եկող ստրեսային

հակազդեցության հնարավոր հայտանշանները (կամ հետվնասվածքային, կամ սոցիալ-մշակութային փոփոխությունների հետևանքով առաջացած) և կարողանա ձեռք առնել համապատասխան միջոցներ:

Գ. Իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները ազատագրկման ժամանակ

30. Ազատագրկված ներգաղթողներին, ինչպես և այլ կարգի ազատագրկված անձանց, պետք է իրավունք վերապահվի ազատագրկման պահից նեթ իրենց վիճակի մասին հայտնելու իրենց ընտրությամբ ցանկացած մարդու և դիմելու փաստաբանի և բժշկի օգնությանը: Բացի այդ, նրանց պետք է ճշգրիտ, անմիջապես և իրենց հասկանալի լեզվով տեղեկություն տրվի իրենց իրավունքների և իրենց նկատմամբ կիրառվող գործողությունների մասին:

ԽԿԿ-ն նշում է, որ որոշ երկրներում այդ պահանջները կատարվում են, իսկ այլ երկրներում՝ ոչ: Մասնավորապես, այցելող պատվիրակությունները շատ դեպքերում հանդիպել են ազատագրկված ներգաղթողների, որոնք ակներևաբար իրենց հասկանալի լեզվով լիովին չեն տեղեկացվել իրենց իրավաբանական կարգավիճակի մասին: Այդպիսի դժվարությունները հաղթահարելու համար ազատագրկված ներգաղթողներին պարբերաբար պետք է ապահովել նրանց նկատմամբ կատարվող գործողությունները բացատրող և նրանց իրավունքները շարադրող փաստաթղթով: Այդ փաստաթուղթը պետք է տրվի այն լեզվով, որով սովորաբար խոսում են այն անձինք, որոնց դա վերաբերում է, և, եթե անհրաժեշտ է, պետք է դիմել թարգմանչի օգնությանը:

31. Փաստաբանին դիմելու իրավունքը պետք է տարածվի ազատագրկման ամբողջ ժամկետի վրա և պետք է ներառի ինչպես փաստաբանի հետ մենակ խոսելու իրավունքը, այնպես էլ համապատասխան մարմինների հետ զրույցի ընթացքում փաստաբանի ներկայության իրավունքը:

Բոլոր հիմնարկները, որտեղ պահվում են ազատագրկված ներգաղթողները, պետք է ապահովեն բժշկական ծառայության հնարավորությունը: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել քաղաքական ապաստան փնտրողների ֆիզիկական ու հոգեբանական վիճակին, նրանցից ոմանք, հնարավոր է, ենթարկվել են խոշտանգումների կամ այլ դաժան վերաբերմունքի այն երկրներում, որտեղից եկել են: Բժշկին դիմելու իրավունքը պետք է ներառի, եթե ազատագրկվածը կամենում է, նաև իր ընտրած բժշկի կողմից քննության ենթարկվելու իրավունքը, սակայն այդպիսի լրացուցիչ քննության ծախսերը սովորաբար վճարում է ազատագրկված անձը:

Ավելի լայն իմաստով՝ ազատագրկված ներգաղթողները պետք է իրավունք ունենան արգելանքի տակ գտնվելու ժամանակաընթացքում կապ պահպանելու արտաքին աշխարհի հետ և հատկապես, օգտվելու հեռախոսից և հարազատների ու համապատասխան կազմակերպությունների ներկայացուցիչների այցելություններից:

Դ. Արտաքսումից հետո դաժան վերաբերմունքի վտանգը

32. Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելումը ենթադրում է պարտավորություն՝ անձանց չուղարկել տվյալ երկիր, եթե կան էական հիմքեր կարծելու, որ նա այնտեղ կհանդիպի խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի օբյեկտ դառնալու վտանգին: Կատարում են արդյոք Կոնվենցիայի Կողմերը այդ պարտավորությունը, սակներևաբար ԽԿԿ-ի համար նշանակալից հետաքրքրություն ներկայացնող հարց է: Ի՞նչ դեր պետք է ձգտի կատարել Կոմիտեն այս հարցում:

33. Անձանց կողմից Ստրասբուրգում գտնվող ԽԿԿ-ին հասցեագրված ամեն մի հաղորդում այն մասին, որ իրենք իբր ենթակա են վտարման մի երկիր, ուր նրանց խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի վտանգ է սպառնում, անմիջապես հայտնվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովին: Հանձնաժողովը իր կարգավիճակի շնորհիվ Կոմիտեից ավելի մեծ հնարավորություններ ունի այդպիսի պնդումները քննարկելու և, եթե անհրաժեշտ է, կանխարգելիչ միջոցառումներ ձեռնարկելու:

Եթե ազատագրված ներգաղթողը (կամ ազատագրված որևէ այլ անձ) որի հետ զրուցել են այցելության ընթացքում, պնդում է, որ ինքը իբր պետք է ուղարկվի մի երկիր, ուր խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի վտանգին է ենթարկվելու, Կոմիտեի պատվիրակությունը այցելության ժամանակ կհետևի, որ այդ պնդումը հասցվի համապատասխան ազգային իշխանություններին և պատշաճ ձևով քննարկվի: Հանգամանքներից կախված՝ պատվիրակությունը կարող է պահանջել, որ իրեն մշտապես տեղյակ պահեն ազատագրված անձի վիճակի մասին, և/կամ ազատագրված անձին հայտնեն հարցը Մարդու իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովի առջև դնելու հնարավորության մասին (և, վերջին դեպքում, կհետևի, որ ազատագրված անձը ի վիճակի լինի բողոք ներկայացնելու Հանձնաժողովին):

34. Սակայն, քանի որ ԽԿԿ-ի գործառնությունը հիմնականում կանխարգելումն է, նա հակված է իր ուշադրությունը կենտրոնացնելու այն հարցի վրա, թե որոշում ընդունելու գործընթացն ամբողջապես առաջադրո՞ւմ է արդյոք համապատասխան երաշխիքներ անձանց այն երկրներն ուղարկելու դեմ, որտեղ նրանք կենթարկվեն խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի վտանգին: Այս կապակցությամբ Կոմիտեն կցանկանար քննել այն հարցը, թե կիրառվող ընթացակարգը առաջադրո՞ւմ է արդյոք նշված անձանց իրենց բողոքները ներկայացնելու իրական հնարավորություն, համապատասխան պատրաստություն անցել են արդյոք պաշտոնատար անձինք, ում հանձնարարված է քննել այդ բողոքները, և արդյոք հնարավորություն ունեն նրանք օբյեկտիվ և անկախ իրազեկում ստանալու այլ երկրներում մարդու իրավունքների իրավիճակի մասին: Բացի այդ, «խաղաքարտին դրված» շահերի կարևորությունից ելնելով՝ Կոմիտեն ենթադրում է, որ պետության սահմաններից մարդկանց արտաքսելու հետ կապված որոշումը պետք է բողոքարկման ենթակա լինի այլ, անկախ մարմնի առջև՝ մինչև դրա իրագործումը:

Ե. Հարկադրանքի միջոցները արտաքսման ընթացակարգերի իրականացման պայմաններում

35. Վերջապես, ԽԿԿ-ն պետք է նշի, որ մի քանի երկրներից տագնապալից հաղորդումներ է ստացել կալանավորված ներգաղթողների արտաքսման ընթացքում կիրառվող հարկադրանքի միջոցների մասին: Այդ հաղորդումները, մասնավորապես, պարունակում էին պնդումներ ծեծի, կապանքների, բերանը խցոց դնելու և նշված անձանց կամքին հակառակ հանգստացնող դեղամիջոցներ գործադրելու մասին:

36. ԽԿԿ-ն ընդունում է, որ օտարերկրյա քաղաքացուն արտաքսելու մասին ցուցումի իրականացումը, երբ նա որոշել է մնալ տվյալ երկրի տարածքում, հաճախ դժվար խնդիր է դառնում: Իրավապահ մարմինների աշխատակիցները այդպիսի վտարումն իրականացնելու համար երբեմն ստիպված են ուժ գործադրել: Սակայն գործադրվող ուժը չպետք է անցնի խելամիտ անհրաժեշտության սահմանները: Մասնավորապես, անթույլատրելի է վտարման ենթակա անձանց նկատմամբ ֆիզիկական ներգործություն կատարել՝ փոխադրական միջոցից նրանց օգտվել ստիպելու կամ այդ պահանջը չկատարելու համար պատժելու նպատակով: Բացի այդ, Կոմիտեն պետք է ընդգծի, որ մարդկանց բերանը խցոց դնելը խիստ վտանգավոր միջոց է:

ԽԿԿ-ն նաև ցանկանում է ընդգծել, որ արտաքսման ենթակա անձանց դեղորայք տալը պետք է կատարվի միայն բժշկի ցուցումով և համաձայն բժշկական էթիկայի: